

UDK 348.41:265.5(497.5 Istra)''14/16''(094)

Primljeno: 23. 8. 2014.

Prihvaćeno: 19. 11. 2014.

Izvorni znanstveni rad

Utjecaj crkvenih normi na bračni život (Istra od kraja 15. do sredine 17. stoljeća)

Marija Mogorović Crljenko
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za humanističke znanosti - Odsjek za povijest
I. Matetića Ronjgova 1
52100 Pula
Republika Hrvatska
E-adresa: mmogorov@unipu.hr

U radu se analizira koliko su crkvene norme utjecale na bračni život. Pri tome je posebna pozornost pridana pojedinim aspektima bračnoga života na koji su te norme utjecale: od izbora bračnoga partnera, pojedinih bračnih zapreka, razdoblja sklapanja braka i prakticiranja intimnih odnosa, eventualnih rastava i bračnih sukoba te života u konkubinatu. Istraživanje se temelji na sudskim spisima crkvenih i svjetovnih sudova te na pojedinim privatno-pravnim ispravama (oporukama, ugovorima itd.) u razdoblju od kraja 15. do sredine 17. stoljeća, sačuvanima u Biskupijskome arhivu u Poreču i Državnome arhivu u Pazinu.

Ključne riječi: crkvene norme, brak, Istra, 15.-17. stoljeće

Sklapanje braka, odabir partnera, međusobni supružnički odnosi i njihova intima – pitanja su koja se tiču bračnoga života i, zapravo, samih aktera – supružnika. No, u srednjovjekovlju i ranome novovjekovlju crkvene su i svjetovne vlasti nastojale nadzirati život svojih vjernika odnosno podanika. Bračna i obiteljska pitanja bila su im vrlo važna pa su obje vlasti donosile zakone kojima su nastojali nadzirati osobni život pojedinca. U svojim su odredbama često regulirali i najintimnija područja ljudskoga života. Crkvene su vlasti, primjerice, imale nadležnost u pitanjima vezanim uz brak, zakonito rođenje djece, seksualnost, skrbi za siromašne, oporuke, pokop i tako dalje.¹ U ovome ću se radu osvrnuti na nekoliko aspekata bračnoga života na koji su utjecale crkvene norme, od izbora bračnoga partnera, pojedinih bračnih zapreka, razdoblja

¹ Zdenka Janeković Römer, *Maruša ili suđenje ljubavi. Bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*, Zagreb: Algoritam, 2007., 30.

sklapanja braka i prakticiranja intimnih odnosa, eventualnih rastava i bračnih sukoba te života u konkubinatu.

Premda je kanonsko pravo za sva ta pitanjima imalo svoje norme, nije na sve njih jednako utjecalo. Ponekad iz jednostavnoga razloga jer određene aspekte ljudskoga života jednostavno nije moguće u potpunosti kontrolirati, a ponekad zato jer su u određenim pitanjima svjetovne vlasti imale gotovo suprotstavljeno stajalište crkvenima. Stoga je Crkva preko svojih ljudi, prvenstveno svećenika i biskupa, ponajviše putem propovijedi stvarajući javno mnijenje o određenim pitanjima i ponašanjima, nastojala oblikovati savjest ljudi i poučiti ih normama koje su bile prihvatljive. U nekim su pitanjima crkvene norme tako gotovo potpuno mogle prevladati, dok su u nekima velikim dijelom bile zaobilažene. Naravno, u mnogim je pitanjima traženo i nekakvo središnje rješenje. Istraživanje se temelji na sudskim spisima crkvenih i svjetovnih sudova te pojedinim privatno-pravnim ispravama (oporukama, ugovorima itd.) na istarskome području u razdoblju od kraja 15. do sredine 17. stoljeća.²

Crkveni pogled na brak, izgrađen u 11. i 12. stoljeću, u mnogome je bio suprotan svjetovnome poimanju braka. S vremenom su se i stavovi svjetovnih vlasti mijenjali, u nekim su se pitanjima i približavali crkvenome poimanju, a u nekima ne, no većina značajki crkvenoga braka zadržana je unatoč tim kasnijim promjenama. Slobodan izbor partnera, nerazrješivost braka, monogamnost, sakramentalnost, zabrana srodničkih brakova i brakova povezanih kumstvom bile su značajke kršćanskoga braka. Spomenute značajke crkvenoga braka bile su u suprotnosti s laičkom koncepcijom braka, koji su ugovarali roditelji i pri čemu se svakako nastojalo izbjeći ono što je prema crkvenome pravu bio jedan od ključnih elemenata za valjanost braka – slobodan izbor partnera. Osim što svjetovne vlasti nisu podržavale slobodan izbor partnera, prema laičkoj su se koncepciji braka tolerirali razvod, ali i srodnički brakovi. Naime, među aristokracijom i višim slojevima jedna od najbitnijih stvari bila je osigurati nasljednike, u koje se ponekad nisu ubrajala ženska djeca i djeca rođena izvan braka, ali

² Biskupijski arhiv u Poreču (dalje: BAP), knjige otmica, konkubinata, ženidbenih sporova i dozvola za vjenčanje – naslovi knjiga navode se u genitivu jer se ispred njih podrazumijeva riječ *Liber*: 1.3. *Raptuum* (1602.-1609.); 2.6. *Raptuum* (1611.-1624.); 3.3. *Raptuum* (1631.-1644.); 4.4. *Raptuum* (1645.-1657.); 1.4. *Libertatum et dispensationum matrimonialium* (1604.-1609.) (dalje: LDM); 2.1. *Dispensationum matrimonialium* (1609.-1620.) (dalje: DM); 1.7. *Concubinatum* (1599.-1605.). 2.5. *Causae matrimoniales* (1611.-1628.); 3.4. *Causae matrimoniales* (1633.-1642.); 4.3. *Causae matrimoniales* (1646.-1664.); Državni arhiv u Pazinu (dalje: DAPA), Novigradski komun (1492.-1797.), HR-DAPA-4, knjige (1492.-1600.); Mirko Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića (Registrum imbreviaturarum Martini Sotolich notarii Pinquentini) 1492.-1517. godine", *Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium*, vol. XVIII, 1979., 293-578.

je također bilo bitno sačuvati i posjed unutar obitelji, što su srodnički brakovi mogli osigurati.³

U srednjemu i ranome novom vijeku brak je, dakle, bio u nadležnosti crkvenih vlasti premda je i svjetovna vlast često zalazila u to područje. Naime, u srednjovjekovlju i ranome novovjekovlju preklapali su se mnogi pravni sustavi, koji su se često i natjecali za vlast. Nad svim bračnim sporovima nadležnost je imala crkvena vlast. Međutim, ona je pojedina pitanja, najčešće ona imovinskoga karaktera, vezana uz brak, prepuštala svjetovnoj vlasti pa se u literaturi nerijetko govori i o takozvanome mješovitom sudu.⁴

I na istarskome je području, kao i drugdje u onodobnoj Europi, u bračnim sporovima bio nadležan biskup i svećenici koje je biskup ovlastio za rješavanje sporova. Presude i ispitivanja svjedoka crkvenoga suda Porečke biskupije uglavnom su se donosile u Rovinjskome kaptolu, na biskupskome feudu u Vrsaru ili, pak, u sjedištu biskupije, u samome Poreču. No, izvori pokazuju da su ovlaštene biskupski suci mogli ispitivati svoje svjedoke i donositi presude na terenu, a ne samo u sjedištu biskupije. To potvrđuju i bužetski primjeri u kojima su suci Tršćanske biskupije presude donosili na terenu – u Buzetu i Roču.⁵

³ Jutta Sperling, "Marriage at the Time of the Council of Trent (1560-70): Clandestine Marriages, Kinship prohibitions, and Dowry Exchange in European Comparison", *Journal of Early Modern History*, 8, 1-2 (2004): 80-81.; James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, University of Chicago Press, Chicago – London, 1990., 225.; Usp. i: Georges Duby, *Donne nello specchio del medioevo*, Laterza, Roma-Bari, 1995., 16-17.; Janeković Römer, *Maruša ili suđenje ljubavi*, 122.; Marija Mogorović Crljenko, "Libertatum et dispensationum matrimonialium", u *Bertošin zbornik. Zbornik u čast Miroslava Bertoše 2*, Pula-Pazin: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, 2013., 323-324; Ista, *Druga strana braka*, Zagreb: Srednja Europa, 2012., 89.

⁴ Janeković Römer, *Maruša ili suđenje ljubavi*, 29-30; Daniela Lombardi, *Storia di matrimonio. Dal medioevo a oggi*, Bologna: Il Mulino, 2008., 44, 114-115; Ista, "Giustizia ecclesiastica e composizione dei conflitti matrimoniali (Firenze, secoli XVI-XVIII)", u *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006., 579; Elena Brambilla, "I reati morali tra corti di giustizia e casi di coscienza", u *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006., 522-523; Andrea Marchisello, "Alieni thori violatio: l'adulterio come delitto carnale in Prospero Farinacci (1544-1618)", u *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 173-175; Marco Bellabarba, "I processi per adulterio nell' Archivio Dioscesano Tridentino (XVII-XVIII secolo)", u *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 188.

⁵ Vidi primjerice: BAP, 1.3. *Raptuum*, fol. 88-97; 2.5. *Causae matrimoniales*, fol. 77, ali i ostale procese u knjigama navedenim u bilješki 2; Zjačić, "Notarska knjiga bužetskog notara Martina Sotolića 1492.-1517. godine", 331-332, 347-348.

Izbor bračnoga partnera

Izbor bračnoga partnera vrlo je važna stvar u životima ljudi. Kada govorimo o srednjovjekovnome i ranonovovjekovnome razdoblju, govorimo o izboru partnera s kojim će osoba provesti ostatak života. Naime, crkveni je brak nerazrješiv i supružnici su se prilikom sklapanja braka obvezivali na vjernost i zajednički život do smrti. U srednjemu i ranome novom vijeku osjećaji i ljubav nisu bili presudni prilikom dogovaranja braka. No, to ne znači da ih nije bilo. Držalo se da je brak stvar dogovora dviju obitelji, dok su želje mladenaca bile potisnute.⁶

Inzistirajući na slobodnoj volji supružnika prilikom sklapanja braka Crkva je načelno poboljšala položaj žene. Stoga za sklapanje valjanoga crkvenog braka nije bio dovoljan dogovor obitelji ili samo pristanak muškarca, već je nužan bio sporazum oboje mladenaca, u prezentu (*de praesenti*), dakle potreban je bio i ženin pristanak. Naravno, i Crkva je morala voditi računa o obitelji i društvu pa i popuštati obiteljskoj politici. Sam sporazum supružnika nije nužno isključivao dogovor obitelji. Štoviše, premda je prema kanonskome pravu na prvome mjestu bio supružnički sporazum, ono pozdravlja i suglasnost roditelja. Prema crkvenome je zakonu i tajni brak smatran valjanim ako je bio sklopljen obostranim sporazumom. No, obitelj i svjetovne vlasti nastojale su spriječiti tajne brakove strogim zakonima, ali i prijetnjama razbaštinjenjem. Unatoč tome što ga je priznavalo, i kanonsko je pravo propisivalo javno sklapanje zaruka te donosilo mjere protiv tajnih brakova i otmica. Time je zapravo štitilo i same mladence kako u slučaju tajnoga sklapanja braka ili sklapanja braka bez svjedoka ne bi kasnije dolazilo do nesporazuma kada bi jedan od mladenaca negirao sklapanje braka. Izvori pokazuju da je bilo i takvih slučajeva te da je u slučaju tajnoga sklapanja braka i još bez svjedoka, izigranoj strani bilo teško dokazati postojanje braka odnosno dokazati da je brak sklopljen *de praesenti* i kao takav valjan i nerazrješiv. No, tek je Tridentski koncil normirao obrede sklapanja braka čime je umanjio mogućnost sklapanja tajnih brakova. Međutim, u slučaju da je brak bio sklopljen protiv volje jednoga od supružnika, taj je uvijek mogao zatražiti poništenje braka. U praksi su obitelji ipak nastojale držati stvar u svojim rukama i odlučivati s kim će njihova djeca, nećaci, unuci sklopiti brak. To su osiguravali i svjetovnim zakonima – u Istri je to bilo propisano i statutima pojedinih gradova, a u slučaju opiranja i neslaganja djece s obiteljskim izborom posljedica je najčešće bilo razbaštinjenje. Posebno se pazilo da se ograniči odnosno onemogući izbor djevojkama, odnosno da o njihovome

⁶ Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 39; ista, *Druga strana braka*, 48.

partneru odluči obitelj.⁷ To potvrđuju i sačuvani bračni ugovori. Iz njih se vidi da su brak uglavnom ugovarali očevi, a u slučaju njihove smrti to su činili rođaci i majke. To se ponajprije odnosi na djevojke, dok su mladići mogli i sami sudjelovati u ugovaranju braka. Žene su češće same ugovarale brak u slučaju da su obudovjele. Premda se moglo dogoditi da ponekad i mladići i djevojke sami ugovaraju brak, to su uglavnom bile iznimke, a ne pravilo.⁸ Društvo je u srednjemu i ranome novom vijeku osim potomcima u obitelji, pravo izbora partnera pa i sklapanje braka uopće ograničavalo i slugama te osobama koje su pripadale različitim društvenim slojevima. I u tim je slučajevima kanonski zakon bio dosta liberalniji od svjetovnih zakona i običaja, jer je propisao da se služinčad može vjenčati bez gospodarova dopuštenja, a valjanim je bio smatran i brak sklopljen među supružnicima različitih društvenih slojeva, naravno, ako je sklopljen obostranim pristankom mladenaca riječima *de praesenti* i uz ostale

⁷ Georges Duby, *Medioevo maschio. Amore e matrimonio*, Roma-Bari: Laterza, 2002, 31; isti, *Il potere delle donne nel Medioevo*, Roma-Bari: Laterza, 1996, 45-55, 93-104; isti, *Vitez, žena i svećenik. Ženidba u feudalnoj Francuskoj*, Split: Logos, 1987, 29; Lombardi, *Storia di matrimonio*, 62-71; ista, "Giustizia ecclesiastica", 578; ista, "Scelta individuale e onore familiare: conflitti matrimoniali nella diocesi fiorentina tra '500 e '700", *Acta Histriae* sv. 9, br. 8 (2000): 112-124; Chiara La Rocca, "Interessi famigliari e libero consenso nella Livorno del Settecento", u: *Matrimoni in dubbio. Unioni controverse e nozze clandestine in Italia dal XIV al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2002, 534-542; Christine Meek, "Il matrimonio e le nozze: sposarsi a Lucca nel tardo medioevo", u: *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006, 359; Cecilia Cristellon, "Io voleva tuor quello che mio padre me daria", u: *Generazioni. Legami di parentela tra passato e presente (Atti del Convegno, Pisa 29 settembre - 1° ottobre 2005)*, ur.: Ida Fazio, Daniela Lombardi, Roma: Viella, 2006, 205-221; Christiane Klapisch-Zuber, "La donna e la famiglia", u *L'uomo medievale*, a cura di J. Le Goff, Roma-Bari: Laterza, 2000, 324-326; Claudia Opitz, "La vita quotidiana delle donne nel Tardo Medioevo (1250-1500)", u: *Storia delle donne. Il Medioevo*, ur. Ch. Klapisch-Zuber, Roma-Bari: Laterza, 1999, 338-340; Dominique Barthélemy, "La vita privata nelle famiglie aristocratiche della Francia feudale, Parentela", u: *La vita privata dal feudalismo al Rinascimento*, ur. G. Duby, Roma-Bari: Laterza, 2001, 98-103; Pascal Dibie, *Storia della camera da letto. Il riposo e l'amore nei secoli*, Milano: Rusconi, 1988, 100-101; Zrinka Nikolić, "Rejection of Marriage in Medieval Dubrovnik", *Otium* 7-8 (1999-2000): 87; Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od 13. do 15. stoljeća*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1994, 67; ista, "Nasilje zakona: gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku", *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 13-14; ista, "Sve opsade Dubrovnika: obitelj kao faktor društvene sigurnosti", *Dubrovnik* 4/2 (1993): 235-240, citirano prema: www.bib.irb.hr, 5-6; ista, "Pristup problemu obitelji i roda u stranoj i domaćoj medijevistici", *Historijski zbornik* 42 (1989): 174-175, 179; Darja Mihelić, "Srednjeveška Tržačanka v ogledalu mestnega statuta", *Etnolog. Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 7 (1997): 91; ista, "Ženska čast v istarskih mestih (Trst, Koper, Izola, Piran, 14.-15. stoletje)", *Acta Histriae* 9, br. 8 (2000): 36; Egidio Ivetic, "La popolazione di Parenzo nel settecento: aspetti, problemi ed episodi dal movimento demografico", *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno* 21 (1991): 157; Philippe Ariès, "Love in married life", u: *Western Sexuality. Practice and Precept in Past and Present Times*, 130-139; isti, "The indissoluble marriage", u: *Western Sexuality. Practice and Precept in Past and Present Times*, 140-157; Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 39; ista, *Druga strana braka*, 48-49.

⁸ M. Bertoša, "Valle d' Istria durante la dominazione veneziana", *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno* 3 (1972): 200-206; M. Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 42-43.

propisane uvjete. Uz spomenuto valjanim je bio smatran i brak sklopljen s osobom druge vjere ili s nevjernikom.⁹ Ipak, rijetko su se sklapali brakovi među supružnicima različitih društvenih slojeva – u pravilu je svaka osoba pronalazila bračnoga partnera unutar svoje društvene skupine, što potvrđuju i sačuvane dispense odnosno dozvole za sklapanje braka Porečke biskupije, sačuvane od početka 17. stoljeća, u kojima mladenci nerijetko kao jedan od važnijih argumenata za dobivanje dozvole navode upravo nestašicu odnosno nepostojanje drugoga partnera istoga društvenog sloja te stoga i bojazan da bi, ne dobiju li dozvolu za sklapanje braka, mogli zauvijek ostati neoženjeni odnosno neudane. U knjigama ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje više je takvih primjera, poput primjerice Virginije (*Virginia Policina*) iz Motovuna, koja se 1607. godine trebala vjenčati s Valerijem, također iz Motovuna, a s kojim je bila u četvrtome stupnju krvnoga srodstva te je utvrđeno da neće moći naći drugoga muža istoga društvenog statusa jer vlada nestašica, a ako se ne uda za Valerija, ostat će neudana.¹⁰ Ista je situacija bila i 1609. godine s Dominikom Bogovićem i Simonom, kćeri Frana Galla iz Vrsara, koji su bili u trećemu stupnju afinatskoga srodstva jer je Dominikova pokojna supruga Santa bila Simonina sestrična u trećemu stupnju. I ovdje je utvrđeno da Simona ne može naći drugoga čovjeka koji bi bio njezina statusa, to jest da vlada nestašica i da će, ne uda li se za Dominika, ostati neudana.¹¹ Nestašica partnera istoga društvenog statusa bila je čest argument prilikom traženja dozvola za vjenčanje partnera u srodstvu te se navodi u mnogim molbama za dispensu u knjigama ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje.¹²

Raskorak između crkvenoga i svjetovnoga prava možda se najbolje može vidjeti iz odredbi statuta, koji izričito propisuju da se s izborom partnera moraju složiti roditelji, posebice kada se radi o kćerima. Nasuprot tomu, Crkva je inzistirala na supružničkome sporazumu premda je i ona podržavala zahtjev za javnošću braka. Posebice

⁹ Paulette L' Hermite-Leclercq, "Le donne nell' ordine feudale (XI-XII secolo)", u *Storia delle donne. Il Medioevo*, a cura di Ch. Klapisch-Zuber, Roma-Bari: Laterza, 1999, 267; Barthélemy, "La vita privata nelle famiglie aristocratiche della Francia feudale. Parentela", 103-104; Lombardi, "Scelta individuale e onore familiare", 117-119; Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 44-45; Ista, *Druga strana braka*, 97; Jean Gaudemet, *Il matrimonio in Occidente*, Torino: Società editrice internazionale, 1989, 161-164, 237-274; usp. i: Lujo Marjetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb: Narodne novine, 1996, 20-23; Neven Budak, "Struktura i uloga obitelji serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 14 (1984): 347-357; isti, "Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 15 (1985): 255-268.

¹⁰ BAP, 1.4. LDM, fol. 63. O tome vidi i: Mogorović Crljenko, "Libertatum et dispensationum matrimonialium", 326.

¹¹ BAP, 2.1. DM, fol. 7v-10. Vidi i: Mogorović Crljenko, "Libertatum et dispensationum matrimonialium", 327.

¹² BAP, 1.4. LDM; 2.1. DM; Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 109-115; Ista, "Libertatum et dispensationum matrimonialium", 325-328.

je to došlo do izražaja na Tridentskome koncilu kada je priznata uloga roditelja pri sklapanju braka te je postavljen zahtjev za javnošću zaruka i braka kao i njihovom objavom, što je regulirano dekretom *Tametsi*. Naime, tada je propisano da se treba objaviti sklapanje braka u crkvi u tri blagdanska dana odnosno tri nedjelje prije sklapanja braka. U tome su se razdoblju trebale dojaviti eventualne zapreke, a ako nije bilo nikakvih zapreka, mladenci su mogli sklopiti brak. U slučaju da mladenci ili jedno od njih nisu bili iz župe u kojoj su namjeravali sklopiti brak, trebali su dobiti potvrdu od matičnoga župnika o slobodi stupanja u brak. Odredbama koje je propisao Tridentski koncil Crkva se više približila svjetovnome pravu, a smanjile su se i razlike u poimanju braka među katolicima i protestantima. Unatoč tomu, Crkva nije potpuno dokinula tajni brak, te je on i dalje bio priznat, premda je bio na udaru kritike. Od vremena Tridentskoga koncila brak nije više bio privatna nego javna stvar, vršitelj obreda sklapanja braka postaje svećenik, to jest župnik te se sklapanje braka registrira u matičnoj knjizi vjenčanih.¹³

Pojedini su istarski statuti propisivali da djeca, prvenstveno kćeri, moraju dobiti pristanak roditelja za vjenčanje. U suprotnome su mogli biti kažnjeni. Pritom su neki istarski statuti, poput motovunskoga, propisivali kazne i za mladiće i za djevojke. Najčešće se kazna odnosila na razbaštinjenje. No, bilo je i propisanih novčanih kazni u korist komuna, potom izgon (za mladiće) ili pak zatvor (za djevojke). U svakome slučaju zakonodavci su propisima i kaznama nastojali slobodnu volju mladenaca svesti na najmanju moguću mjeru. Čak i kada su propisivali da se stariji mladići mogu slobodno vjenčati, zadržali su odredbu da ih se ipak može razbaštiniti u slučaju da se s njihovim izborom ne slože roditelji.¹⁴

Pojedini, pak, statuti, poput buzetskoga i oprtaljskoga, premda su propisivali kazne za vjenčanje s djevojkama bez suglasnosti njihovih roditelja ili rođaka, nisu predviđali kaznu za djevojku koja bi ušla u takav brak, već samo za mladiće. Uglavnom se radilo o novčanoj kazni.¹⁵ No, to što kazna nije bila propisana i za djevojke svjedoči

¹³ Concilium Tridentinum, Doctrina de Sacramento Matrimonii, Cannones super reformatione circa matrimonium, Caput I, prema: <http://www.documentacatholicaomnia.eu>; Sperling, "Marriage at the Time of the Council of Trent (1560-70)", 76-79.; Janeković Römer, *Maruša ili suđenje ljubavi*, 173-176.; Brundage, *Law, Sex, and Christian Society*, 551-575.; Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 45. Usp. i: Jakov Jelinčić, *Na postirskim vrelima*, Postira: Župni ured Sv. Ivana Krstitelja u Postirima, Općina Postira, 2004, 299; Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli*, Pazin: Skupština Udruga Matice hrvatske Istarske županije, 2002., 50.

¹⁴ Luigi Morteani, *Storia di Montona con Appendice e documenti*, Trieste: Stabilimento Artistico Tipografico G. Caprin, 1895, 249-400 (dalje: Motovunski statut), čl. 213; Luigi Morteani, *Storia di Montona*, Trieste: "La Famiglia Montonese", 1964, 116. Vidi i: Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 40-41.

¹⁵ Mirko Zjačić, "Statut buzetske općine", *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 8-9 (1963-1964): 71-137; 10 (1965): 118-199, (dalje: Buzetski statut), čl. 41; Giovanni Vesnaver, "Statuto municipale di Portole", *Archeografo Triestino* 11 (1884): 133-180 (dalje: Oprtaljski statut), čl. 42.

o odnosu društva i svjetovnih vlasti prema ženama. Takve odredbe upućuju na to da žene ne mogu slobodno odlučivati. Doduše, statutima im to nije zabranjeno, ali nije ni predviđeno te upućuje na stajalište da one jednostavno nisu sposobne za samostalnu odluku pa stoga i ne mogu biti odgovorne za dotičan čin. Stoga trebaju odgovarati oni koji su ih naveli na taj čin – mladići. S druge, pak, strane, Crkva je inzistirala na sporazumu, ženinu kao i mladićevu, što pokazuje da je i ženu smatrala sposobnom da odlučuje, preuzima odgovornost za svoj život, ali i odgovara za posljedice. Unatoč svjetovnim zakonima praksa pokazuje da su roditelji svoje kćeri smatrali odgovornima prilikom ulaska u brak jer su oporučno mogli odrediti, a i određivali su da se razbaštine u slučaju udaje za osobu s čijim se izborom ne bi složio preživjeli roditelj.¹⁶ Osim spomenutoga, procesi vođeni radi otmica na porečkome biskupijskom sudu pokazuju da su i djevojke mogle odlučivati s kime se žele vjenčati te da su nerijetko i same preuzimale inicijativu, u slučaju da su im roditelji ili rođaci za supruga namijenili osobu koju one nisu htjele. Tako je Fuma Mogorović, kći Stipana Mogorovića iz Sv. Ivana od Šterne, godine 1640. otišla sa svojim izabranikom Ivanom Prodanićem, koji ju je dvije godine prosio, ali njezini roditelji nisu pristajali na tu udaju.¹⁷ Slično je bilo i s Katarinom Gučić, kćeri Antuna Gučića iz Maja, koja je pozvala izabranika Ivana Tupića iz Vranasela kod Vižinade i s njim otišla jer joj je otac za udaju namijenio slugu za kojega se ona nije željela udati.¹⁸ No, nije se uvijek moralo raditi samo o mladim neudanim djevojkama. Procesi pokazuju da su i mlade udovice, koje su ponovno bile pod skrbništvom nekoga od rođaka, ponekad također trebale preuzeti inicijativu kako ne bi bile udane za osobu koju nisu željele. Tako je Marica, udovica Ivana Vukovića iz Tara, dogovorila odlazak s Antunom Pokrajcem, također iz Tara, jer ju je njezina teta namjeravala udati za svoga slugu, što Marica nikako nije željela.¹⁹ Osim spomenutoga, djevojke su preuzimale inicijativu i odlazile sa svojim odabranikom unatoč protivljenju roditelja ili rođaka, ponajprije strica, u slučaju kada im u očevoj kući ili pod skrbništvom rođaka nije bilo dobro. Tako je, primjerice Gašparina iz Dvigrada, godine 1608. pobjegla sa svojim odabranikom Tomom Glavinom iz Kanfanara jer joj u očevoj kući s maćehom nije bilo dobro.²⁰ Dvadesetogodišnjoj, pak, Katari-

¹⁶ Vidi: Mirko Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića (Registrum imbreviatarum Martini Sotolich notarii Pinquentini) 1492-1517. godine", *Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium*, vol. XVIII, 1979, 498. [20. 1. 1518.]; Usp.: Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 41; Ista, *Druga strana braka*, 48-51.

¹⁷ BAP, 3.3. *Raptuum*, fol. 80-86.

¹⁸ BAP, 4.4. *Raptuum*, fol. 9-13. (1647.)

¹⁹ BAP, 4.4. *Raptuum*, fol. 93-100.

²⁰ BAP, 1.3. *Raptuum*, fol. 7-29.

ni iz Višnjana, kćeri pokojnoga Mirka Mianića, očito nije bilo dobro pod stričevim skrbništvom jer je dogovorila bijeg sa svojim odabranikom Antunom Buzalovićem. Njezina je sestra, kod koje se naknadno sklonila kada se trebala razdvojiti od odabranika kako bi slobodno odlučila želi li se s njim vjenčati, posvjedočila da joj kod strica nije bilo dobro te je zato otišla s odabranikom.²¹ Crkveni su suci tada također ispitivali djevojke i od njih tražili punu odgovornost prilikom prihvaćanja određene osobe za supruga upozoravajući ih da će ta odluka vrijediti cijeli život i da se djevojka neće moći kasnije predomisli, što upućuje na činjenicu da su djevojke zaista mogle i odlučivati i prihvaćati odgovornost za učinjeno te da je to od njih u konačnici i društvo očekivalo premda je u određenim slučajevima negiralo tu mogućnost.²²

Bračne zapreke

Crkveno je pravo normiralo i uvjete koje pojedina osoba mora ispunjavati da bi stupila u brak. U tome smislu govorimo o bračnim zaprekama, koje su mogle biti apsolutne i relativne. U relativne su se bračne zapreke ubrajale zapreke vezne uz srodstvo: krvno, adoptivno, duhovno i tazbinsko. Krvno srodstvo može biti u izravnoj ili u pobočnoj lozi, a odnosi se i na zakonito rođene i na nezakonite. Prema rimskome pravu i većini građanskih prava stupnjevi srodstva računali su se prema broju poroda između dviju osoba. Takav je način računanja preuzelo i kanonsko pravo, no ono od 7. stoljeća srodstvo počinje računati prema germanskoj tradiciji prema kojoj se stupanj srodstva određuje prema broju generacija uključujući i zajedničkoga pretka. Srodstvo u izravnoj liniji predstavljalo je bračnu zapreku od koje se nije mogao dobiti oprost. Pobočne su se linije u različitim razdobljima različito računale i za određene se stupnjeve mogla dobiti dispensa. Na IV. lateranskom koncilu definitivno je određena granica srodstva u četvrtome stupnju po kanonskome računanju pa se od tada molbe za dispencijaciju uglavnom odnose na četvrto, treće, te kombinaciju trećega i četvrtoga stupnja i krvnoga i tazbinskoga srodstva. Molbe posebno dolaze do izražaja nakon Tridentskoga koncila kada su postale obvezne napovjedi te se oprost trebao dobiti prije sklapanja braka.²³

²¹ BAP, 1.3. *Raptuum*, 112-113v, 121-122.

²² Usp.: Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 156-179.

²³ O računanju srodstva i stupnjevima vidi: Karl Gross, *Udžbenik crkvenoga prava Katoličke crkve*, Zagreb: Naklada školskih knjiga i tiskanica Kr. Banske uprave Savske banovine, 1930., 298-300; Nenad Vekarić – Božena Vranješ Šoljan, "Počeci demografske tranzicije u Hrvatskoj", *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 47 (2009): 56; Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika. Sv. 1: Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, Zagreb – Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2011, 149; Sperling, "Marriage at

Apsolutne su, pak, zapreke bile nedostatna dob, nerazriješen prethodni brak, brak s heretikom, nevjernikom ili pripadnikom drugih religija.²⁴ Naravno, bračne su zapreke bile i neslobodna volja prilikom ulaska u brak, nedostatna dob, ali i manje zapreke poput nejednakoga socijalnog statusa supružnika, mentalne bolesti, vjenčanja maloljetnika, u slučaju silovanja mladenke (čime izostaje njezina slobodna volja i odluka), te fizičke zapreke poput impotencije za muškarce i frigidnosti za žene.²⁵

Najučestalije zapreke na koje se nailazi u crkvenim knjigama ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje Porečke biskupije jesu upravo one vezane uz srodstvo. U prvih dvadeset godina 17. stoljeća od svih ukupno traženih dispencija one čine 84,09%.²⁶ Iz njih se vidi da je ljudima stalo da se njihov brak prizna i bude valjan te su redovito tražili dozvolu za brak. Jednim dijelom to je zasigurno bilo uvjetovano i time da imaju zakonito potomstvo, a drugim da budu punopravni članovi društva. Treba imati na umu da se Istra u to doba sastoji od mnoštva malih gradova-komuna i da stanovnici znaju sve o svojim sumještanima pa je svima bitno da ravnopravno participiraju u toj zajednici, a ne da zbog načina života budu odbačeni na marginu, a eventualno čak i ekskomunicirani – u slučajevima otmica ili života u konkubinatu.²⁷

Prije Tridentskoga koncila bilo je slučajeva da se partneri u srodstvu najprije vjenčaju, a tek potom traže oprost od srodstva.²⁸ No, Tridentskim je koncilom takva praksa minorizirana jer su objave braka postale obvezne, čime bi se još za vrijeme zaruka utvrdilo da su određeni partneri u srodstvu te je dispenciju bilo potrebno tražiti prije sklapanja braka. Naime, kako bi svećenik mogao provjeriti postoji li među mladencima kakva zapreka za sklapanje braka, još je 1215. godine Lateranski koncil propisao

---

the Time of the Council of Trent (1560-70)", 85; Daniela Lombardi, *Matrimoni di antico regime*, Bologna: Il Mulino, 2001, 31, 60; Brundage, *Law, Sex, and Christian Society*, 356, 415-416; J. Gaudemet, *Il matrimonio in Occidente*, 154; Ludvig Schmugge, "Le dispense matrimoniali della Penitenzieria apostolica", u *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quagliani, Bologna: Il Mulino, 2006, 253; Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 89.

²⁴ Gaudemet, *Il matrimonio in Occidente*, 147-148; Schmugge, "Le dispense matrimoniali", 254; Gross, *Udžbenik crkvenoga prava Katoličke crkve*, 295-301; usp. i: Thomas Kuehn, *Illegitimacy in Renaissance Florence*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2005, 35-36, 46-48; Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 89-96.

²⁵ Jadranka Neralić, "'Ut matrimonium libere et licite contrahere possint' – Papal 14th and 15th century matrimonial dispensations", *Hereditas rerum croaticarum*, Zagreb, 2003, 40-41; Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 89-92.

²⁶ Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 100-101; Mogorović Crljenko, "Libertatum et dispensationum matrimonialium", 321-334.

²⁷ To je vidljivo u svim pregledanim knjigama bračnih procesa u BAP-u, *Raptuum* (1.3., 2.6., 3.3., 4.4.); 1.4. LDM; 2.1.DM; 1.7. *Concubinatum*; *Causae matrimoniales* (2.5., 3.4., 4.3.)

²⁸ Sperling, "Marriage at the Time of the Council of Trent (1560-70)", 85-86; Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 94-95.

obvezu javne objave vjenčanja mladenaca u crkvi. U početku namjera tih objava nije bila javnost vjenčanja nego su se njima prvenstveno željeli spriječiti srodnički brakovi. Unatoč spomenutom propisu među širim slojevima pučanstva javna se objava o vjenčanju i dalje rijetko provodila, dok je tajni brak i dalje bio priznat valjanim te je često bio prakticiran sve do Tridentskoga koncila.²⁹

Klasične bračne zapreke vezane uz srodstvo – na području Porečke biskupije uglavnom se radilo o krvnome i tazbinskome srodstvu, dok se duhovno i adoptivno srodstvo u pregledanim knjigama ne spominje³⁰ – bile su praćene i manjim ženidbenim zaprekama poput socijalnoga statusa. Naime, Rimski je kurija zahtijevala da se mladenci koji su zatražili dispenciju radi srodstva ispituju može li se naći netko drugi njihova društvenog statusa. Također bi zahtijevali da se ispita je li mladenka oteta ili silovana jer bi u potonjemu slučaju izostala njezina slobodna volja pa sklopljeni brak ne bi bio valjan.³¹ U takvim bi se slučajevima nerijetko iznosio argument „netašice“ muškaraca ili žena određenoga društvenog statusa u mjestu. Stoga su mladenci navodili da su upravo zbog te „netašice“ prisiljeni vjenčati se s osobom s kojom su u srodstvu. Rimski je kurija prihvaćala obrazloženja vezana uz društveni status, netašicu partnera i miraz te u pravilu davala dozvolu za vjenčanje.³² To potvrđuju i gore navedeni istarski primjeri s početka 17. stoljeća.³³ No, čest je argument, kojim se pokazivao isti društveni status, bila i činjenica da se budući mladenci uzdržavaju vlastitim radom, što je upućivalo na niži društveni status, ali i pokazivalo da su mladenci siromašni i kako im je teško snositi troškove dispencije. To je bio jedan od argumenata Mihaelu Brajnoviću i Justini Vantazo iz Bala, u čije je ime dispenciju tražio Mihaelov otac Antun, a kao argumente navodili su i svoje siromaštvo, kao i činjenicu da će - ne dobiju li dozvolu za vjenčanje - Justina ostati neudana i na lošem glasu.³⁴ U gotovo svim procesima vođenim radi dispencije potrebno je bilo dokazati da mladenka nije oteta. No, to posebno dolazi do izražaja u procesima vođenim zbog otmica. Naime, čim je postojala sumnja na otmicu, brak se nije mogao sklopiti dok se ne ispituju sami potencijalni mladenci i svjedoci. Da

²⁹ Lombardi, *Storia di matrimonio*, 34.; Janeković Römer, *Maruša ili suđenje ljubavi*, 124; Schmutge, "Le dispense matrimoniali", 256-257; usp. Francesca Cavazzana Romanelli, "Matrimonio tridentino e scritture parrocchiali. Risonanze veneziane", u *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006, 751; Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 60; ista, "Libertatum et dispensationum matrimonialium", 324.

³⁰ BAP, 1.4. LDM; 2.1.DM

³¹ Neralić, "Ut matrimonium libere et licite contrahere possint", 40-41.

³² Sperling, "Marriage at the Time of the Council of Trent (1560-70)", 71-72; Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 105-106.

³³ Vidi odlomak *Izbor bračnog partnera*, posebno bilješke 10 i 11.

³⁴ BAP, 2.1. DM, fol. 10v-14.

bi se brak mogao sklopiti, bilo je potrebno dokazati da mlada nije oteta, odnosno da nije protiv svoje volje otišla s mladićem. Većina otmica (dvije trećine) zabilježenih u knjigama otmica Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća bila je dogovorna, no i kod nasilnih otmica djevojke su naposljetku izjavljivale kako se žele udati za svojega otmičara. Naime, u slučaju da se ne udaju, ostajale bi obeščašćene za čitav život, stoga su u pravilu prihvaćale situaciju i navodile da se žele udati za otmičara. U slučaju izostanka njihovoga sporazuma brak nije mogao biti valjano sklopljen, stoga su crkveni suci inzistirali upravo na njihovu izjašnjanju upozoravajući ih da paze što govore jer se kasnije neće moći predomisli.³⁵ U knjigama otmica takvi se procesi nižu jedan za drugim, spomenimo ovdje tek jedan za ilustraciju. U knjizi otmica godine 1650. pod datumom 14. listopada zabilježen je proces protiv Vida Mogorovića (*Vido Mogorovich*) iz Sv. Ivana od Šterne (*S. Zuane di Sterna*), koji je s pomagačima Ivicom Jelenkovićem (*Ivizza Jelencovich*), Ivom Vukanovićem (*Ive Vucanovich*) i drugima oteo Katarinu, kćer Mateja Bubića (*Catterina figliola di Mattio Bubich*). Slučaj je biskupijskome sudu prijavio župnik Sv. Ivana od Šterne jer su svi spomenuti bili njegovi župljani. Christoforo Humelini, rovinjski prepozit i porečki generalni vikar, pročitavši župnikovo pismo odredio je da se Vid Mogorović, koji je oteo Katarinu *protivno Božjim i svjetovnim zakonima*, treba pod prijetnjom velike ekskomunikacije razdvojiti od Katarine jer je ona u njegovoj kući, te treba biti smještena u svoju kuću. To treba javiti župniku Sv. Ivana od Šterne, a dotični trebaju doći u Vrsar (pred sud). O tome je prosljeđena obavijest župniku Sv. Ivana od Šterne. Iz Katarininoga svjedočenja, koje je zabilježeno devet dana kasnije, 23. listopada 1650. doznaje se da je Vid Mogorović 13. tekućega mjeseca došao s Ivicom Jelenkovićem, Ivom Vukanovićem i s trojicom drugih u polje njezina oca gdje je radila u društvu s nevjestom (*nuora*). Katarina navodi da su im mladići, došavši do njih, htjeli pomoći u poslu. No, tada ju je Vid Mogorović uzeo i htio odvesti sa sobom unatoč njezinu protivljenju. U pomoć su mu priskočili njegovi drugovi i protiv njezine volje prisilili ju da ide s njima u Vidov dom. Katarina je posvjedočila da su je tu noć prisilili da ide u krevet s rečenim Mogorovićem te da je on s njom imao tjelesni odnos tri ili četiri puta (*et quella medesima notte mi fecero andar a letto del detto Mogorovich havendo quello usato meco carnalmente tre o quatro volte*). Katarina navodi kako su potom dobili obavijest od suda da se trebaju razdvojiti te da je ona otišla svojoj majci, a on je ostao u svojoj kući. Nadalje, Katarina moli sud pred kojim se nalazi da joj dopusti da se vjenčaju jer joj je Vid oduzeo čast (*mi ha levato honore*). Vid Mogorović posvjedočio je kako je petnaest dana nakon smrti njegove žene Jakov Bubić (*Giacomo Bubich*) došao

³⁵ Vidi: Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 139-179; ista, "The Abduction of Women for Marriage: Istria at the Beginning of the Seventeenth Century", *Acta Histriae* (u tisku).

u njegovu kuću i rekao mu da se treba oženiti. Vid navodi kako je Bubiću odgovorio da je sramota oženiti se tako brzo, a Bubić ga je upitao je li zadovoljan da mu za ženu da svoju sestru Katarinu (*Cattarina sua sorella*), na što je Vid potvrdno odgovorio. Ovo posljednje potvrdio je i svjedok. Generalni je vikar zatim odredio da se napiše pismo župniku Sv. Ivana od Šterne da izvidi ima li među rečenima zapreka u srodstvu ili kakva druga zapreka te je pismo poslano 3. studenoga. Spomenuti proces, premda nije dovršen odnosno nije zapisana konačna presuda, pokazuje da se djevojka, koja je u početku bila protiv braka s otmičarem, nakon otmice i izgubljene časti, ne samo slagala s vjenčanjem sa svojim otmičarem, već je tražila i molila sud dozvolu da se za njega može udati kako ne bi ostala na lošem glasu i neudana. Nakon provedene noći i spolnoga općenja s otmičarem u obzir više nije dolazila udaja za drugoga jer je drugi više nisu željeli, stoga je kao jedino rješenje ostajala udaja za otmičara.³⁶

Rastava braka

Sklapanjem braka ulazilo se u zajednicu koju je jedino smrt jednoga od supružnika mogla raskinuti. Premda izgleda idealno da su supružnici živjeli zajedno sve do smrti, i u srednjemu i u ranome novom vijeku bilo je brakova koji su se raskidali i prije smrti jednoga od supružnika. Naime, brak je načelno trebao trajati do smrti jednoga od supružnika. No, često se događalo da se bračna zajednica raskine i ranije. Postojala su takozvana poništenja brakova s jedne strane, a s druge rastava od stola i postelje. U prvome slučaju dolazilo je do poništenja braka u slučaju kada on i nije sklopljen kako treba – kada su postojale zapreke za brak pa se tek naknadno za njih saznalo (primjere, poput srodstva ili ako se ustanovilo da je jedan od supružnika, najčešće muž, već vjenčan u drugome mjestu i da mu je supruga još živa) ili ako je jedan od supružnika bio prisiljen ući u brak – praksa pokazuje da se to događalo djevojkama, ali i mladima, koji su mogli biti prisiljeni na sklapanje braka, itd. U takvim je slučajevima prisiljena strana mogla naknadno tražiti poništenje braka jer je sklopljen na silu, što isključuje slobodnu volju, a bez slobodne volje oboje supružnika ni njihov brak nije bio valjan. Moglo se dogoditi da je jedan od supružnika pristao na sklapanje braka, ali nije bio upoznat s mogućim zaprekama pa opet nije mogao slobodno odlučiti i tako dalje. Rodbinski odnos među supružnicima bio je legitiman razlog za poništenje braka. Za njim su posezali pripadnici ne samo viših nego i nižih društvenih slojeva, o čemu svjedoče i istarski izvori.³⁷ No, za tim se argumentom uglavnom moglo posegnuti, a

³⁶ BAP, 4.4. *Raptuum*, 106-107.

³⁷ Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića", 310, 347-348. Vidi i: Mogorović Cr-

kako izvori pokazuju i posezalo se, prije Tridentskoga koncila. Naime, kako je gore već spomenuto, Tridentski je koncil propisao da se prije sklapanja braka moraju napraviti tri objave odnosno napovjedi u crkvi u tri nedjelje odnosno u tri blagdanska dana. Mladenci bi se mogli vjenčati tek ako bi se nakon tri objave utvrdilo da nema zapreka za brak. U slučaju da je netko sumnjao ili znao da postoji rodbinski odnos među budućim mladencima, trebao je to prijaviti.³⁸ Brak je mogao biti proglašen ništavnim i u slučaju impotencije kada je konzumacija braka bila onemogućena, o čemu svjedoči niz mletačkih primjera.³⁹ No, tada bi novi brak mogao sklopiti samo partner koji nije impotentan. Ipak, impotentnost nije nužno morala dovesti do poništenja braka. Partneri su mogli nastaviti živjeti zajedno bez prakticiranja spolnih odnosa odnosno kao „brat i sestra“. Među bračnim sporovima Porečke biskupije u prvih je pedeset godina 17. stoljeća zabilježen samo jedan bračni spor u kojemu se spominjala impotentnost muškarca, no kao razlog za poništenje braka navodilo se sklapanje braka na silu i nedovoljna dob prilikom sklapanja braka te je brak naposljetku i poništen.⁴⁰ U slučajevima poništenja braka smatralo se da brak zapravo nikada i nije sklopljen kako treba pa su supružnici mogli ponovno sklopiti brak.

Osim poništenja braka, koje je ipak bilo relativno malobrojno, postojale su i takozvane rastave od stola i postelje. Do njih bi dolazilo uglavnom u situacijama kada je bio narušen sklad bračnoga života, kada se radilo o preljubu, ali prije svega o nasilju među supružnicima, u pravilu o nasilju muža nad ženom. U mnogim je situacijama to bio gotovo jedini način spašavanja žene od nasilnoga muža. U takvim su konfliktnim situacijama svećenici, odnosno crkveni suci pred koje su takvi sporovi dolazili, nastojali primiriti supružnike i djelovati kao posrednici u izmirenju i ponovnome uspostavljanju dobrih odnosa. No, kada se radilo o brutalnome nasilju u braku - u kojemu je nerijetko bio ugrožen i sam ženin život - i sami su suci preferirali tjelesno razdvajanje kako žena ne bi stradala. Ženidbeni sporovi Porečke biskupije iz prve polovice 17. stoljeća pokazuju kako ponekad nije bilo dovoljno samo donijeti odluku o rastavi nego i odluku o uzdržavanju kako bi oštećenoj strani bila osigurana barem najnužnija egzistencija pa su crkveni suci ponekad trebali intervenirati i blokirajući

ljenko, *Nepoznati svijet*, 46-47. Usp.: Georges Duby, *Medioevo maschio. Amore e matrimonio*, Roma-Bari: Laterza, 2002., 58; isti, *Donne nello specchio del medioevo*, Roma-Bari: Laterza, 1995., 5-28.

³⁸ Vidi: Gaudemet, *Il matrimonio in Occidente*, 165-166, 228; Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 87-88.

³⁹ E. Brambilla, "I reati morali", 554. Usp. i: Daniela Hacke, "Gendering Men in Early Modern Venice", *Acta Histriae* vol 9, br. 8 (2000), 53-55.

⁴⁰ BAP, 3.4. *Causae matrimoniales*, fol. 60-83. Vidi: Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 210-211.

suprugovu imovinu kako žena ne bi bila dovedena na rub egzistencije.⁴¹ Izvori svjedoče o situacijama u kojima žena ne može živjeti s mužem jer joj ne daje za jelo⁴² ili je tuče pa traži odjeljenje i razdiobu dobara.⁴³ Zanimljiva je tako zabilješka jednoga procesa, koji nije sačuvan u cijelosti i koji nema sačuvane presude, u kojemu je Dominika (*Domenega*), ne navodi se iz kojeg je mjesta bila, 13. listopada 1634. u suzama i jecajući došla pred generalnoga vikara Porečke biskupije (*Pietro Geliseo*) tužeći svojega supruga Cezarea Pieronija (*Cesare Pieroni suo marito*). Navela je da suprug loše postupa s njom, tuče ju željeznim predmetima i drvom, prijeteći joj da će je ubiti i ne dajući joj jesti, dok sa svojom kćeri postupa vrlo dobro (*per quello che detto suo marito tratta essa malamente bastonandola con brazonal di ferro, et con le legni minaciandola d'amazar non dandoli da mangiar et che lui si governa benissimo con la sua figliola*). Stoga Dominika moli sud da ih rastavi (*però la istanza sia fatto divortio tra loro*).⁴⁴ U svakome slučaju, kada je postojalo fizičko nasilje u braku, žena je mogla spas potražiti upravo u rastavi od stola i postelje od nasilnoga muža. U pregledanim izvorima nisu zabilježena postojanja utočišta za žene. Takva su utočišta postojala u Veneciji, dok su se na istarskome području žene najčešće sklanjale kod susjeda ili rođaka.⁴⁵ Prilikom rastave od stola i postelje supružnicima bi bilo dopušteno da žive odvojeno, do stvaranja uvjeta za ponovni zajednički život, a njihov bi ženidbeni vez i dalje trajao, te oni nisu mogli ponovno sklopiti brak.⁴⁶

Razdoblje sklapanja braka i prakticiranje intimnih odnosa

Crkveni su propisi utjecali i na razdoblje sklapanja braka, a nastojali su utjecati i na razdoblja prakticiranja intimnih odnosa. Naravno, mnogo se lakše moglo nadzirati ono što je vidljivo široj javnosti odnosno čitavoj zajednici, kao što je primjerice skla-

⁴¹ BAP, 2.5. *Causae matrimoniales*, fol. 60-61.

⁴² BAP, 2.5. *Causae matrimoniales*, fol. 46.

⁴³ BAP, 2.5. *Causae matrimoniales*, fol. 61; 75-88; 3.4. *Causae matrimoniales*, fol. 177.

⁴⁴ BAP, 3.4. *Causae matrimoniales*, fol. 142.

⁴⁵ Joanne Ferraro, "Coniugi nemici: Orsetta, Annibale e il compito dello storico (Venezia 1634)", u *Coniugi nemici. La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2000", 146-147; vidi i: D. Lombardi, "L'odio capitale, ovvero l'incompatibilità di carattere. Maria Falcini e Andrea Lotti (Firenze 1773-1777)", u *Coniugi nemici. La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2000, 345; Brambilla, "I reati morali", 565; Stanley Chojnacki, "Il divorzio di Cateruzza: rappresentazione femminile ed esito processuale (Venezia 1465)", u *Coniugi nemici. La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2000, 375. Usp. i: Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 227-228.

⁴⁶ Vidi: Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 217-228.

panje braka, nego prakticiranje intimnih odnosa, što ipak izmiče očima javnosti. Naime, u pojedinim je razdobljima u godini bilo zabranjeno sklapanje braka, od početka došašća do Bogojavljenja, odnosno Sveta tri kralja te tijekom korizme, odnosno od Pepelnice do uskrse osmine, tri tjedna prije Sv. Ivana Krstitelja i tako dalje.⁴⁷ Analize mjesečnih distribucija vjenčanja za područje Novigrada (1691.-1800.), Poreča (1711.-1800.), Pule (1613.-1815.), Vrsara (1681.-1780.) i Svetvinčenta (1674-1815) pokazuju da je najmanje brakova sklapano u prosincu i ožujku, dakle upravo u razdobljima adventa i korizme.⁴⁸ I u ostalim dijelovima Hrvatske analize mjesečnih distribucija vjenčanja pokazuju isti trend, dakle najmanje vjenčanja upravo u mjesecima u kojima padaju došašće i korizma, u prosincu i ožujku.⁴⁹

Što se tiče prakticiranja intimnih odnosa postojala su razdoblja u kojima su se supružnici trebali uzdržavati. To je bilo upravo u već spomenutim razdobljima korizme i došašća, ali i nedjelja, blagdana, babinja i tako dalje.⁵⁰ Već su ranosrednjovjekovni penitencijali zabilježili u kojim je slučajevima bilo dopušteno odnosno nedopušteno prakticirati intimne odnose, a takva su ograničenja vrijedila i kasnije tijekom čitavoga srednjeg i ranoga novog vijeka. Naravno, intimni su odnosi bili dopušteni samo ako su supružnici bili u zakonitom braku. No, prema penitencijalima grešnim se smatralo prakticirati spolne odnose u slučaju da žena ima menstruaciju, da je trudna, da doji. Što se tiče razdoblja u godini, uz korizmu i došašće, uzdržavati su se intimnih odnosa trebali i za Duhove, za blagdanske dane odnosno svetkovine, u nedjelju, srijedu, pe-

⁴⁷ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda. Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000., 51-54; Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 60-61; ista, *Druga strana braka*, 51-52; Lombardi, *Matrimoni di antico regime*, 236; Gaudemet, *Il matrimonio in Occidente*, 164-165; Ermanno Orlando, "Il matrimonio delle beffe. Unioni finte, simulate, per gioco. Padova e Venezia, fine secolo XIV – inizi secolo XVI", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004, 253-254.

⁴⁸ Marino Budicin, "L'andamento della popolazione a Cittanuova nei secoli XVI-XVIII", *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno*, 19 (1988-1989): 99; isti, "Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI-XVIII", *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno*, 18 (1987-1988): 105, 119; E. Ivetic, "La popolazione di Parenzo nel settecento: aspetti, problemi ed episodi dal movimento demografico": 174-175, 180; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*: 48-49; Danijela Doblanović, *Demografska slika župe Svetvinčenat od početka 17. do početka 19. stoljeća*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2013., 100-104; usp.: Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 51-52.

⁴⁹ Vekarić i dr, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 51-54; Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, I, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1998: 308; Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, 1991: 77.

⁵⁰ Charles. de La Roncière, "La vita privata dei notabili toscani alle soglie del Rinascimento", u *La vita privata dal feudalesimo al Rinascimento*, ur. G. Duby, Roma-Bari: Laterza, 2001, 249; Ivetic, "La popolazione di Parenzo nel settecento: aspetti, problemi ed episodi dal movimento demografico": 170-171. Usp.: Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 60.

tak i subotu (dakle, blagdanski dan ili dane koji su obično bili određeni za izvršavanje pokora). Osim spomenutoga, nije prikladno bilo prakticirati spolne odnose tijekom dana odnosno za danjega svjetla, a prilikom prakticiranja nije bilo primjereno biti nag. Također, mjesto je trebalo biti primjereno, a to nikako nije bila crkva. Uz sve spomenuto za prakticiranje odnosa bila je potrebna želja za djetetom. Stoga oralni i analni seksualni odnosi kao i neprimjerene poze, primjerice „straga“, nisu bili poželjni odnosno smatrani su grešnima.⁵¹ Premda ovako postavljeno izgleda dosta ograničavajuće, spomenuta su ograničenja ipak ostavljala supružnicima mogućnost da obavljajući svoje „bračne dužnosti“ ne griješe.

Koliko su se supružnici držali zabrana u prakticiranju intimnih odnosa, može se donekle vidjeti i prema broju rođene djece u pojedinim mjesecima. U Istri su napravljena istraživanja distribucije rođenja odnosno krštenja prema matičnim knjigama Novigrada, Poreča, Pule i Svetvinčenta. Zahvaljujući tome može se vidjeti koliko su učestala bila i začeca u pojedinim razdobljima u godini. Prema distribuciji začeca na području Novigrada i Pule vidi se da su najučestalija bila u razdoblju od veljače/ožujka pa do lipnja. Na području Poreča i Svetvinčenta njihov broj počinje rasti od studenoga, a vrhunac dostiže u travnju. U svim su promatranim mjestima najnižu točku začeca dostigla u rujnu i listopadu.⁵² Spomenuti podaci pokazuju da na prakticiranje intimnih odnosa, pa i na začecje, nisu toliko utjecali crkveni propisi koliko način života i djelatnosti kojima su se ljudi bavili. To je posebno vidljivo kod stanovništva koje se bavilo poljoprivrednim poslovima, čime se u Istri bavio velik dio stanovništva, čak i onih koji su bili nastanjeni u urbanim sredinama pa je na jesen, posebno u rujnu kada su poljski radovi bili intenzivni, bilo i manje začeca nego u proljeće ili u predblagdanskome i blagdanskome prosincu. Slična je situacija bila i u ostalim dijelovima Hrvatske.⁵³

Konkubinac

Život u konkubinatu, to jest priležništvu ili suložništvu, odnosno neozakonjenoj zajednici (muškarca i žene), Crkva je, kao i svjetovne vlasti, zabranjivala. I crkvene

⁵¹ Brundage, *Law, Sex, and Christian Society*, 160-163; usp: Klapisch-Zuber, "La donna e la famiglia", 332-342; Hacke, "Gendering Men in Early Modern Venice", 56.

⁵² Budicin, "L'andamento della popolazione a Cittanuova nei secoli XVI-XVIII": 83-84, 99; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*: 31-32; Ivetic, "La popolazione di Parenzo nel settecento: aspetti, problemi ed episodi dal movimento demografico", 170-171, 175; Doblanović, *Demografska slika župe Svetvinčenat*, 50-60. Mgorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 61-62.

⁵³ Vladimir Stipetić i Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2004, 169-170; Vekarić i dr, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 84-87; Doblanović, *Demografska slika župe Svetvinčenat*, 60-63; Mgorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, 62.

su i svjetovne vlasti donijele niz propisa kojima su sankcionirale život u konkubinatu odnosno same prilježnike.⁵⁴ Do konkubinata je moglo doći iz više razloga – od činjenice da se iz nekoga razloga zajednica dvije osobe nije mogla ozakoniti zbog, primjerice, srodstva ili zbog nedostatka novca za miraz, uzmirazje i svadbu.⁵⁵ Konkubinat je nerijetko proizlazio i iz služinskoga odnosa, s time da se ponekad radilo o neoženjenome muškarcu koji je svojoj sluškinji obećavao brak, a ponekad o preljubu gospodara sa služavkom, pri čemu je gospodareva supruga bila živa i dijelila isti krov sa suložnicima.⁵⁶ Ponekad je do suložništva dolazilo kada su se supružnici praktično razveli pa je jedno od njih stupilo u novu vezu, ali je zbog prethodnoga braka nije moglo ozakoniti, a ponekad se radilo o dugoj odsutnosti supružnika i sumnji na njegovu smrt, ali bez dokaza, pa se nova veza opet ne bi mogla ozakoniti i tako dalje.⁵⁷ Izvori Porečke biskupije iz prve polovice 17. stoljeća pokazuju postojanje svih spomenutih slučajeva, ali se također iz svih slučajeva vidi kako su crkveni sudovi suložnike najprije nastojali izvesti na *pravi put* odnosno na ozakonjenje veze ili, ako su zapreke bile takve da je ozakonjenje bilo nemoguće, na razdvajanje. Znalo se dogoditi da jedan bračni partner tuži drugoga zbog života u konkubinatu, posebice kada bi muškarac javno odlazio u kuću svoje suložnice, a na sramotu vlastite žene.⁵⁸ Ponekad, u slučaju ženine bolesti, muž je znao uzeti u vlastitu kuću suložnicu, dok bi bolesnica bila prepuštena sama sebi. U takvim se slučajevima oštećena strana obraćala crkvenome sudu i dobivala zaštitu. Doduše, sud je ponekad mogao samo propisati što prekršitelj treba učiniti, bez prave garan-

⁵⁴ O konkubinatu posebno vidi: Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 241-247; Anna Esposito, "Adulterio, concubinato, bigamia: testimonianze dalla normativa statutaria dello Stato pontificio (secoli XIII-XVI)", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quagliani, Bologna: Il Mulino, 2004", 21-42; Sara Luperini, "Il gioco dello scandalo. Concubinato, tribunali e comunità nella diocesi di Pisa (1597)", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia*, 383-415; Lucia Ferrante, "'Consensus concubinaris': un'invenzione giuridica per il principe?", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia*, 107-132; Lombardi, *Matrimoni di antico regime*, 80-82, 217-218; ista, *Storia di matrimonio*, 55-56; Brambilla, "I reati morali", 540-550; Giuliano Marchetto, "'Primus fuit Lamech'. La bigamia tra irregolarità e delitto nella dottrina di diritto comune", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia*, 43-105.

⁵⁵ BAP, 1.4. LDM; 2.1.DM. Vidi primjerice: BAP, 1.3. *Raptuum*, fol. 64-70.

⁵⁶ Vidi primjerice: BAP, 1.7. *Concubinatum*, fol. 67-68; 2.5. *Causae matrimoniales*, fol. 75-88; 3.4. *Causae matrimoniales*, fol. 2. Usp. i: Chojnacki, "Il divorzio di Cateruzza", 380-389, 412; Angelo Rigo, "Interventi dello Stato veneziano nei casi di separazione: i Giudici del Procurator. Alcuni dati degli anni Cinquanta e Sessanta del XVI secolo", u *Coniugi nemici. La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quagliani, Bologna: Il Mulino, 2000, 519; Ferrante, "Consensus concubinaris", 111-113.

⁵⁷ BAP, 1.7. *Concubinatum*, fol. 32-53.

⁵⁸ BAP, 1.7. *Concubinatum*, fol. 49-50, 63-64, 74.

cije da će ovaj to zaista i učiniti.⁵⁹ U slučajevima kada bi se prekršitelji uzastopno oglušivali na odredbe suda, dobivali bi prijetnju ekskomunikacije, koja bi se nakon opetovanih nepoštivanja odredbi i opomena ponekad zaista i provela. S druge, pak, strane ponekad su takvi ljubavnici, posebice kada se radilo o udovicama i udovcima, tražili i dobivali dozvolu za vjenčanje.⁶⁰

Prije Tridentskoga koncila ponekad je bilo teško sa sigurnošću reći radi li se o suložništvu ili pretpostavljenome braku jer je obećanje u futuru - nakon kojega bi uslijedila konzumacija, smatrano pretpostavljenim brakom. Također je teško bilo utvrditi radi li se o zakonito sklopljenome braku ili o konkubinatu kada je obećanje bilo dano u prezentu, ali bez prisutnosti svjedoka, bez svećenika i tako dalje, što je prije Tridentskoga koncila bilo dostatno za zakoniti brak. Tridentskim je koncilom točno propisan način na koji se sklapa brak pa su nakon njega takve mogućnosti bile umanjene. Tridentski je koncil također propisao da se suložnicima najprije upute tri opomene kojima se pozivaju da ozakone svoju vezu ili se razdvoje te da tek potom bude proglašena ekskomunikacija. Ekskomunikacija je bila dosta snažno sredstvo pritiska na suložnike, a primjeri pokazuju da su suložnici nakon proglašenja ekskomunikacije u pravilu nastojali riješiti svoje stanje kako bi ona bila povučena. No, i sam propis pokazuje da prvenstveni cilj nije bio kazniti suložnike već ih upozoriti na njihov moralno neprihvatljiv život i pomoći im ozakoniti vezu ukoliko je to bilo moguće.⁶¹

Umjesto zaključka

U radu je analizirano koliko su crkvene norme i na koji način utjecale na život supružnika u srednjovjekovlju i ranome novovjekovlju neovisno o tome je li njihov

⁵⁹ 3.4. *Causae matrimoniales*, fol. 1-5; Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića", 309, 331-332.

⁶⁰ Mgorović Crljenko, *Druga strana braka*, 264-271; Vidi i: Brambilla, "I reati morali", 535; Bellabarba, "I processi per adulterio", 196-197.

⁶¹ Mgorović Crljenko, *Druga strana braka*, 260-272; The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent. Session XXIV, 11 Nov. 1563, <http://history.hanover.edu/texts/trent/ct24.html> (2. 8. 2014.); D. Lombardi, "Il reato di stupro tra foro ecclesiastico e foro secolare", u *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004, 371-372; ista, *Storia di matrimonio*, 120-122; ista, "Giustizia ecclesiastica", 585; Brambilla, "I reati morali", 526-528; M. Mgorović Crljenko, "Biskupi i svećenici – posrednici u bračnim sporovima (područje Istre od kraja 15. do sredine 17. stoljeća)", *Acta Histriae* 17, 1-2 (2009): 219-222; usp. i: La Rocca, "Interessi famigliari", 549; Chojnacki, "Il divorzio di Cateruzza", 416; Ferraro, "Coniugi nemici", 151; Manon van der Heijden, "Il controllo del matrimonio in Olanda nei secoli XVI e XVII", u *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006, 651-652; Zdenka Janeković Römer, "Posrednici spasenja: senjska Spovid općena iz 1496. godine", u: *Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama. Zbornik radova 2. istarskog povijesnog biennala*, ur. Neven Budak, Poreč 2007, 131-144.

svakodnevni život zaista bio i koliko prožet vjerom. Pri izboru bračnoga partnera svjetovno je zakonodavstvo bilo dosta strogo propisujući da o partneru trebaju odlučivati roditelji i rodbina, dok je prema crkvenim zakonima presudna bila volja samih mladenaca iako je i crkveno pravo pozdravljalo suglasnost i dogovor obitelji. Crkveno je pravo propisalo i norme vezane uz bračne zapreke, rastavu braka, konkubinat i tako dalje. U svim situacijama koje su bile vidljive i široj zajednici i u kojima je i ta šira zajednica mogla reagirati, crkvene su se norme uglavnom nastojale poštivati. U slučaju da su bile prekršene, ljudi su ipak nastojali ispraviti svoje postupke. Ponekad su crkvene norme išle izrazito na ruku budućih mladenaca omogućavajući im da sklope brak s osobom s kojom su to zaista htjeli učiniti, neovisno o želji obitelji, no ponekad su ih i limitirale u određenim pitanjima poput razdoblja sklapanja braka. U onim, pak, najintimnijim dijelovima bračnoga života ljudi su i dalje zadržavali intimu i sami organizirali vlastiti bračni život prema tempu vlastitoga radnog života ne pridržavajući se strogo crkvenih propisa, odnosno prilagođavajući ih vlastitomu životu, radu i navikama.

Analizirani istarski izvori, ponajprije knjige različitih bračnih sporova, pokazuju da su i u Istri vladali slični trendovi kao i u ostalim dijelovima Zapadne Europe, poglavito u katoličkim zemljama u razdoblju nakon Tridentskoga koncila te da su klerici odnosno svećenici, župnici, biskupi i ostali nastojali odredbe Tridentskoga koncila ugraditi i u svakodnevni život vjernika, a koliko su u tome uspijevali, zavisilo je od slučaja do slučaja odnosno od para do para. Ipak, većini je ljudi bilo stalo da žive u skladu s općeprihvaćenim moralnim vrijednostima te da budu punopravni članovi društva pa su u tome smislu nastojali i poštivati crkvene norme, barem one koje su bile vidljive i široj društvenoj zajednici. Ono, pak, što je bilo skriveno očima javnosti uređivali su kako im je odgovaralo.

IZVORI

Biskupijski arhiv u Poreču (naslovi knjiga navode se u genitivu jer se ispred njih podrazumijeva riječ *Liber*):

1.4. *Libertatum et dispensationum matrimonialium* (1604.-1609.);

2.1. *Dispensationum matrimonialium* (1609.-1620.);

2.5. *Causae matrimoniales* (1611.-1628.);

3.4. *Causae matrimoniales* (1633.-1642.);

4.3. *Causae matrimoniales* (1646-1664.)

1.7. *Concubinatum* (1599.-1605.).

1.3. *Raptuum* (1602.-1609.);

2.6. *Raptuum* (1611.-1624.);

3.3. *Raptuum* (1631.-1644.);

4.4. *Raptuum* (1645.-1657.).

Državni arhiv u Pazinu (dalje: DAPA), Novigradski komun (1492.-1797.), HR-DA-PA-4, knjige (1492.-1600.).

Luigi Morteani, *Storia di Montona con Appendice e documenti*, Trieste: Stabilimento Artistico Tipografico G. Caprin, 1895., 249-400.

Giovanni Vesnaver, "Statuto municipale di Portole", *Archeografo Triestino*, XI, 1884, 133-180.

Mirko Zjačić, "Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića (Registrum imbreviaturarum Martini Sotolich notarii Pinquentini) 1492-1517. godine", *Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium*, vol. XVIII, 1979, 293-578.

Mirko Zjačić, "Statut buzetske općine", *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, VIII-IX, 1963-1964, 71-137; X, 1965, 118-199.

Concilium Tridentinum, *Doctrina de Sacramento Matrimonii, Cannones super reformatione circa matrimonium, Caput I*, prema: <http://www.documentacatholicaomnia.eu> (5. 9. 2014.)

The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent. Session XXIV, 11 Nov. 1563, <http://history.hanover.edu/texts/trent/ct24.html> (2. 8. 2014.)

LITERATURA

Philippe **Ariès**, "Love in married life", u: *Western Sexuality. Practice and Precept in Past and Present Times*, 130-139.

Philippe **Ariès**, "The indissoluble marriage", u: *Western Sexuality. Practice and Precept in Past and Present Times*, 140-157.

Dominique **Barthélemy**, "La vita privata nelle famiglie aristocratiche della Francia feudale, Parentela", u: *La vita privata dal feudalismo al Rinascimento*, ur. G. Duby, Roma-Bari: Laterza, 2001, 71-129.

Marco **Bellabarba**, "I processi per adulterio nell'Archivio Diocesano Tridentino (XVII-XVIII secolo)", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 185-227.

Miroslav **Bertoša**, "Valle d'Istria durante la dominazione veneziana", *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno*, 3 (1972): 57-207.

Slaven **Bertoša**, *Život i smrt u Puli*, Pazin: Skupština Udruga Matice hrvatske Istarske županije, 2002.

Elena **Brambilla**, "I reati morali tra corti di giustizia e casi di coscienza", u: *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006., 521-575.

James A. **Brundage**, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, University of Chicago Press, Chicago – London, 1990.

Neven **Budak**, "Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 15 (1985): 255-268.

Neven **Budak**, "Struktura i uloga obitelji serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 14 (1984): 347-359.

Marino **Budicin**, "Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI-XVIII", *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno* 18 (1987-1988): 93-120.

Marino **Budicin**, "L'andamento della popolazione a Cittanuova nei secoli XVI-XVIII", *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno* 19 (1988-1989): 75-106.

Francesca **Cavazzana Romanelli**, "Matrimonio tridentino e scritture parrocchiali. Risonanze veneziane", u: *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006., 731-766.

Stanley **Chojnacki**, "Il divorzio di Cateruzza: rappresentazione femminile ed esito processuale (Venezia 1465)", u: *Coniugi nemici. La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2000, 371-416.

Cecilia **Cristellon**, "Io voleva tuor quello che mio padre me daria", u *Generazioni. Legami di parentela tra passato e presente (Atti del Convegno, Pisa 29 settembre - 1° ottobre 2005)*, ur.: Ida Fazio, Daniela Lombardi, Roma: Viella, 2006., 205-221.

Pascal **Dibie**, *Storia della camera da letto. Il riposo e l'amore nei secoli*, Milano: Rusconi, 1988.

Danijela **Doblanović**, *Demografska slika župe Svetvinčenat od početka 17. do početka 19. stoljeća*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2013.

Georges **Duby**, *Donne nello specchio del medioevo*, Laterza, Roma-Bari, 1995.

Georges **Duby**, *Il potere delle donne nel Medioevo*, Roma-Bari: Laterza, 1996.

Georges **Duby**, *Medioevo maschio. Amore e matrimonio*, Roma-Bari: Laterza, 2002.

Georges **Duby**, *Vitez, žena i svećenik. Ženidba u feudalnoj Francuskoj*, Split: Logos, 1987.

Anna **Esposito**, "Adulterio, concubinato, bigamia: testimonianze dalla normativa statutaria dello Stato pontificio (secoli XIII-XVI)", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 21-42.

Lucia **Ferrante**, "'Consensus concubinarius': un' invenzione giuridica per il principe?", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 107-132.

Joanne **Ferraro**, "Coniugi nemici: Orsetta, Annibale e il compito dello storico (Venezia 1634)", u *Coniugi nemici. La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2000., 141-190.

Jean **Gaudemet**, *Il matrimonio in Occidente*, Torino: Società editrice internazionale, 1989.

Karl **Gross**, *Udžbenik crkvenoga prava Katoličke crkve*, Zagreb: Naklada školskih knjiga i tiskanaica Kr. Banske uprave Savske banovine, 1930.

Daniela **Hacke**, "Gendering Men in Early Modern Venice", *Acta Histriae IX*, 8 (2000): 49-68.

Manon **van der Heijden**, "Il controllo del matrimonio in Olanda nei secoli XVI e XVII", u: *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006., 641-659.

Egidio **Ivetic**, "La popolazione di Parenzo nel settecento: aspetti, problemi ed episodi dal movimento demografico", *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno 21* (1991): 117-185.

Zdenka **Janeković Römer**, "Nasilje zakona: gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003): 9-44.

Zdenka **Janeković Römer**, *Maruša ili suđenje ljubavi. Bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*, Zagreb: Algoritam, 2007.

Zdenka **Janeković Römer**, "Posrednici spasenja: senjska Spovid općena iz 1496. godine", u: *Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama. Zbornik radova 2. istarskog povijesnog biennala*, ur. Neven Budak, Poreč 2007., 131-146.

Zdenka **Janeković Römer**, "Pristup problemu obitelji i roda u stranoj i domaćoj medijevistici", *Historijski zbornik* 42 (1989): 171-182.

Zdenka **Janeković Römer**, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od 13. do 15. stoljeća*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1994.

Zdenka **Janeković Römer**, "Sve opsade Dubrovnika: obitelj kao faktor društvene sigurnosti", *Dubrovnik*, 4/2 (1993): 235-240, citirano prema: www.bib.irb.hr

Jakov **Jelinčić**, *Na postirskim vrelima*, Postira: Župni ured Sv. Ivana Krstitelja u Postirima, Općina Postira, 2004.

Christiane **Klapisch-Zuber**, "La donna e la famiglia", u *L'uomo medievale*, a cura di J. Le Goff, Roma-Bari: Laterza, 2000., 319-349.

Stjepan **Krivošić**, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, 1991.

Thomas **Kuehn**, *Illegitimacy in Renaissance Florence*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2005.

Paulette **L'Hermite-Leclercq**, "Le donne nell'ordine feudale (XI-XII secolo)", u *Storia delle donne. Il Medioevo*, a cura di Ch. Klapisch-Zuber, Roma-Bari: Laterza, 1999, 251-309.

Chiara **La Rocca**, "Interessi famigliari e libero consenso nella Livorno del Settecento", u *Matrimoni in dubbio. Unioni controverse e nozze clandestine in Italia dal XIV al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2002., 529-550.

Charles **de La Roncière**, "La vita privata dei notabili toscani alle soglie del Rinascimento", u: *La vita privata dal feudalismo al Rinascimento*, ur. G. Duby, Roma-Bari: Laterza, 2001., 130-251.

Daniela **Lombardi**, "Giustizia ecclesiastica e composizione dei conflitti matrimoniali (Firenze, secoli XVI-XVIII)", u: *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006., 577-607.

Daniela **Lombardi**, "Il reato di stupro tra foro ecclesiastico e foro secolare", u *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 351-382.

Daniela **Lombardi**, "L'odio capitale, ovvero l'incompatibilità di carattere. Maria Falcini e Andrea Lotti (Firenze 1773-1777)", u: *Coniugi nemici. La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2000., 335-367.

Daniela **Lombardi**, *Matrimoni di antico regime*, Bologna: Il Mulino, 2001.

Daniela **Lombardi**, "Scelta individuale e onore familiare: conflitti matrimoniali nella diocesi fiorentina tra '500 e '700", *Acta Histriae IX*, 8 (2000.): 111-128.

Daniela **Lombardi**, *Storia di matrimonio. Dal medioevo a oggi*, Bologna: Il Mulino, 2008.

Sara **Luperini**, "Il gioco dello scandalo. Concubinato, tribunali e comunità nella diocesi di Pisa (1597)", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 383-415.

Giuliano **Marchetto**, "'Primus fuit Lamech'. La bigamia tra irregolarità e delitto nella dottrina di diritto comune", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 43-105.

Andrea **Marchisello**, "Alieni thori violatio: l'adulterio come delitto carnale in Prospero Farinacci (1544-1618)", u *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 133-183.

Lujo **Margetić**, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb: Narodne novine, 1996.

Christine **Meek**, "Il matrimonio e le nozze: sposarsi a Lucca nel tardo medioevo", u *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006., 359-373.

Darja **Mihelič**, "Srednjeveška Tržačanka v ogledalu mestnega statuta", *Etnolog. Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 7 (1997): 87-102.

Darja **Mihelič**, "Ženska čast v istarskih mestih (Trst, Koper, Izola, Piran, 14.-15. stoletje)", *Acta Histriae* IX, 8 (2000): 29-40.

Marija **Mogorović Crljenko**, "Biskupi i svećenici – posrednici u bračnim sporovima (područje Istre od kraja 15. do sredine 17. stoljeća)", *Acta Histriae* 17, 1-2 (2009.): 215-226.

Marija **Mogorović Crljenko**, *Druga strana braka*, Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Marija **Mogorović Crljenko**, "Libertatum et dispensationum matrimonialium", u *Bertošin zbornik. Zbornik u čast Miroslava Bertoše 2*, Pula-Pazin: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, 2013., 321-334.

Marija **Mogorović Crljenko**, *Nepoznati svijet istarskih žena*, Zagreb: Srednja Europa, 2006.

Marija **Mogorović Crljenko**, "The Abduction of Women for Marriage: Istria at the Beginning of the Seventeenth Century", *Acta Histriae* (u tisku).

Luigi **Morteani**, *Storia di Montona*, Trieste: "La Famiglia Montonese", 1964.

Jadranka **Neralić**, "'Ut matrimonium libere et licite contrahere possint' – Papal 14th and 15th century matrimonial dispensations", u: *Hereditas rerum croaticarum ad honorem Mirko Valentić*. Priredili Alexander Buczynski, Milan Kruhek i Stjepan Matković, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., 38-43.

Zrinka **Nikolić**, "Rejection of Marriage in Medieval Dubrovnik", *Otium* 7-8 (1999-2000):87-94.

Claudia **Opitz**, "La vita quotidiana delle donne nel Tardo Medioevo (1250-1500)", u *Storia delle donne. Il Medioevo*, ur. Ch. Klapisch-Zuber, Roma-Bari: Laterza, 1999., 330-401.

Ermanno **Orlando**, "Il matrimonio delle beffe. Unioni finte, simulate, per gioco. Padova e Venezia, fine secolo XIV – inizi secolo XVI", u: *Trasgressioni: seduzione, concubinato, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2004., 231-267.

Angelo **Rigo**, "Interventi dello Stato veneziano nei casi di separazione: i Giudici del Procurator. Alcuni dati degli anni Cinquanta e Sessanta del XVI secolo", u *Coniugi nemici. La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2000., 519-536.

Ludvig **Schmugge**, "Le dispense matrimoniali della Penitenzieria apostolica", u: *I tribunali del matrimonio (secoli XV-XVIII)*, ur. Silvana Seidel Menchi, Diego Quaglioni, Bologna: Il Mulino, 2006., 253-267.

Jutta **Sperling**, "Marriage at the Time of the Council of Trent (1560-70): Clandestine Marriages, Kinship prohibitions, and Dowry Exchange in European Comparison", *Journal of Early Modern History*, 8, 1-2 (2004): 67-108.

Vladimir **Stipetić** i Nenad **Vekarić**, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2004.

Nenad **Vekarić**, *Vlastela grada Dubrovnika. Sv. 1: Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, Zagreb – Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2011.

Nenad **Vekarić** – Irena **Benyovsky** – Tatjana **Buklijaš** – Maurizio **Levak** – Nikša **Lučić** – Marija **Mogorović** – Jakša **Primorac**, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda. Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*, Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000.

Nenad **Vekarić** – Božena **Vranješ Šoljan**, "Počeci demografske tranzicije u Hrvatskoj", *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 47 (2009): 9-62.

The influence of Church norms on marital life (Istria from the end of the 15th to the mid 17th centuries)

Marija Mogorović Crljenko

Juraj Dobrila University of Pula

Department of Humanities – Subdivision for History

I. Matetića Ronjgova 1

52100 Pula

Croatia

E-mail: mmogorov@unipu.hr

Summary

In the Middle Ages and the Early Modern era, the secular and clerical authorities endeavoured to control the lives of people. Thus, the regulations which both of these authorities adopted did indeed greatly influence the lives of individuals. The church norms that influenced the marital life of spouses are analyzed herein. In this regard, the selection of a marital partner, the existence of obstacles to marriage, the period for concluding marriage and the conduct of intimate relations, divorce and annulment of marriage and marital conflicts and, finally, life in concubinage are all considered. The rules of the clerical and secular authorities governing the selection of marital partners contradicted each other, since the clerical rules insisted on the free will of the spouses, while the secular authorities deferred to the will of the parents and families. This work shows how this selection was carried out in practice, i.e., it is apparent that families attempted to influence the selection of the marital partners of their children, as well as the fact that the potential newlyweds often took matters into their own hands and decided for themselves who they would marry, notwithstanding the possibility of repercussions if their families did not approve of the choice, primarily by disinheritance.

Clerical law-makers also regulated the criteria for the conclusion of marriage, including cases in which certain obstacles thereto existed, such as kinship between the potential newlyweds (consanguineous, affinal, spiritual or adoptive), which appears as the most common obstruction in the analyzed sources, followed by the legal age at which one may marry, a previous, undissolved marriage, impotence, etc. that would bar marriage or require special permission before marriage could be concluded. Furthermore, clerical law also regulated the periods in the year in which marriage could

or could not be concluded, and intimate relations practiced, and these were mainly Advent and Lent, but also other times.

The sources show that the norms were observed with a view to the conclusion of marriage, since this was visible to the wider public, while the practice of intimate relations was much more difficult to control, so it depended much more upon the lifestyles and activities of the spouses than on clerical norms. Even after marriage was concluded, strife between the partners in marital life often emerged in practice. Clerical norms therefore also foresaw the conditions in which marriage could be annulled, and in which divorce from bed and board could be instituted, although in such cases the marital bond remained intact, so the separated spouses could not remarry. The sources show that divorce most often ensued when a woman was subjected to violence in the marriage and this actually meant saving the woman's life and existence.

Finally, church law-givers also issued rules on concubinage. Concubinage was not permitted as a way of life, but in practice cohabitation could emerge in a number of ways: from servitude, due to individual obstacles preventing the spouses from receiving permission to marry, etc. In such cases, clerical judges endeavoured to serve as mediators, warning the couple that their way of life was inappropriate and that they had to legalize their bond or part ways. Although excommunication was stipulated as the penalty for concubinage, in practice attempts were made, after three admonitions were issued, to compel the cohabiters to resolve their situation and lead a morally acceptable life. The research is based on the court records of the clerical and secular courts and on individual private legal documents (wills, contracts, etc.) during the period from the fifteenth to the mid-seventeenth centuries, held in the Diocesan Archives in Poreč and the National Archives in Pazin.

Key words: Church norms, marriage, Istria, 15th-17th centuries